

diskusí o romské problematice: *S Romy žít budeme – jde o to jak* (Praha 1998). Odpovědí, dosud produkovaných romisty, folkloristy, sociálními pracovníky i politiky, přitom byla celá řada, avšak jejich výsledky se ukazují jako velmi sporné. Byly sice (institucionálně) odstraněny nejkřiklavější případy rasové diskriminace, avšak protiromská xenofobie značné části veřejnosti dosud trvá, stejně jako se v důsledcích ekonomické reformy dlouho prohlubovala (zvláště na Slovensku) závislost Romů na systému sociálních dávek, jehož (zne)užívání se stalo bezmála normou. Sborník M. Jakoubka a O. Podušky přitom přináší zcela nový výklad této situace, uchopené z pozic sociální antropologie na bázi kulturní jinačnosti, nabízející řešení v multikulturním relativismu, jenž by mohl obohatit (nejen v ekonomickém smyslu) jak tuto minoritu, tak ve svých důsledcích současnou českou a slovenskou společnost jako celek. Síla jejich výkladu spočívá také v tom, že nemá absolutizující tendence, umožňuje a přímo vyžaduje pluralitu dílčích interpretací, jejichž společným cílem je pochopení „zevnitř“, nikoli mocenské ovlivňování ať již z jakýchkoli pozic. Právě toto porozumění romské kultuře je přitom jedinou cestou k sociálnímu rozvoji a ke zmírnění neblahých důsledků vlády komunistického režimu, mezi které současná situace romského etnika na našem území nepochybně patří.

Vůči posuzovanému sborníku však lze vznést i řadu výhrad. Především je to absence definic klíčových kulturně odlišných pojmů; tak např. na s. 11 M. Jakoubek hovoří o arbitrarnosti označení „romská osada“, aniž by však čtenářům tento sociálně-habitacní typ podrobněji přiblížil, a podobně chybějí definice dalších – v textu zmiňovaných – významných institucí romské společnosti: úžery (= lichva), vajdovství (= jeden z typů sociální autority) a konec konců i degešství (= rituální nečistota). Tím ovšem publikace ztrácí na explikativnosti, zejména pro laické čtenáře. Právě jim by však měla být určena na prvním místě, neboť je-li v moci jedině knihy, aby změnila letité předsudky (občas předsudky „v dobré víře,“ což je o to

horší) a interpretační klišé, pak je toho s to právě tato publikace. Proto lze vítat i přepisy několika konkrétních, v terénu zachycených příběhů (s. 161–164), zatímco zařazení „terénního dramatu“ R. Brožíka (pseudonym) považuji za velmi nešťastné. Autor v něm řeší sice velmi podstatné metodické otázky vědeckého rozumění kulturní a sociální jinačnosti (nadto však, bohužel, zřejmě i své osobní a odborné komplexy), činí tak však formou ve vědeckém diskurzu – po mém soudu – nepřijatelnou. Přes tyto výhrady lze vydání sborníku jednoznačně přivítat a jeho studium doporučit všem sociologům, sociálním antropologům a badatelům v příbuzných oborech; a to včetně těch, jejichž výsledky autoři ze svého úhlu pohledu kritizují (tím nemá být řečeno – alespoň po mém soudu – že třeba romská folkloristika a romistika jsou „nevědecké“ disciplíny, jen to, že představují toliko partikulární pohledy, ostatně stejně jako i sociální antropologie o sobě). Avšak nejen jim – sborník by se měl především dostat do rukou zainteresovaných politiků, státních zaměstnanců a sociálních pracovníků, ovlivňujících institucionální i neformální přístupy k našim romským spoluobčanům. Podle známé Voltairovy maximy přitom rozhodně nemusí platit, že jeho interpretace budou v úplnosti přijaty, měly by však být brány v potaz.

Zdeněk R. Nešpor

Steven Saxonberg: *The Czech Republic Before the New Millenium. Politics, Parties and Gender*

New York, Boulder: East European Monographs, Columbia University Press 2003, 259 s.

Analýza společenského a politického vývoje v postkomunistických zemích může být přínosná: zkoumání unikátních společenských procesů prověřuje známé koncepty a hypotézy v nových kontextech a otevírá možnost jejich dalšího obohacení. Pro českou odbornou veřejnost pak analýza polistopadového vývo-

je od zahraničního autora může nabídnout nový a zajímavý úhel pohledu.

Kniha Stevena Saxonberga, která se zabývá vývojem na české politické scéně v širším společenském rámci se zvláštním důrazem na hlediska genderu, naznačená očekávání naplňuje. Autor v zemích střední Evropy opakovaně pobýval, prováděl výzkum a také publikoval, což mu umožňuje zpracovat přesnou analýzu; současně není pro něj obtížné zachovat si dostatečný odstup a nezaujatost v hodnocení.

Kniha je rozdělena do osmi kapitol. První čtyři kapitoly se zabývají politickým vývojem v České republice po roce 1989, zejména formováním systému politických stran, rolí osobností v politickém vývoji a interpretací celkového vývoje politické a mocenské scény. Další kapitoly se zabývají dimenzí genderu v české společnosti a v politice: zejména v rodinné politice státu, v parlamentních stranách a zákonodárných sborech, ukazují roli genderu v politických preferencích a v sociálních hnutích. Saxonberg nejen obrací pozornost k tomuto u nás pro veřejnost, média i politickou reprezentaci poněkud okrajovému či příliš „postmodernímu“ tématu, ale zamýšlí se též nad důvody malé pozornosti, již mu česká společnost věnuje.

Při analýze české situace srovnává obvykle v základních rysech i vývoj v Polsku a Maďarsku. Posuzuje a interpretuje vliv kulturních faktorů, jako jsou hodnotové orientace či společenské klima, institucionálních faktorů a faktorů situačních, jako je ekonomický vývoj, konstelace politických sil nebo aktuální sociální problémy. Využívá přitom na jedné straně institucionální a na druhé straně cross-sectional analýzu. Vychází z bohatých pramenů: patří k nim kvalitativní expertní rozhovory, analýzy publikovaných a jiných písemných materiálů, analýzy datových souborů z českých i mezinárodních výzkumů, volebních přehledů a dalších datových zdrojů, přičemž jsou data analyticky dovedně zpracována.

První kapitola *One Decade of Post-Communist Politics* podává stručný přehled a interpre-

taci vývoje politické scény v ČR po roce 1989. Vysvětluje některé významné rysy a rozpory české transformační cesty: diskutuje pravděpodobné motivy specifické formy privatizace, nesoulad mezi deklarovanými preferencemi voličů a jejich reálným volebním chováním, nesoulad mezi deklaracemi politických subjektů a jejich konkrétními kroky, významnou roli osobností v politice, „anti-komunistické klima“ ve společnosti v kontrastu k reálnému přžívání netransformované komunistické strany a jejího vlivu na politickou scénu. Řadu z těchto rysů pak blíže rozebírá v dalších kapitolách.

Druhá kapitola *Is a Western Party System Developing?* odlišuje ve vývoji politického systému v postkomunistických zemích tři fáze: polarizaci, formování soutěžících skupin s otevíráním politického prostoru a konečně formování pluralistického systému politických stran. Významné jsou přitom podle autora tyto okolnosti: „jednodimenzionální“ soutěž stran, to znamená jejich koncentrace a vymezení na ekonomických tématech (privatizace, liberalizace ekonomiky, přerozdělování atp.). Za druhé je to značný, byť hlavně nepřímý vliv komunistické strany na politickou scénu a konečně překvapivě významná role osobních antagonismů v politice. Zatímco Kitschelt interpretuje vývoj v ČR jako důsledek „path dependency“, Saxonberg akcentuje (aniž by její význam přehlížel) spíše význam nových polistopadových událostí a konstelaci specifických situačních faktorů.

Komunistická strana v České republice na rozdíl od Polska a Maďarska podle Saxonberga sehrává „konzervativní“ roli, když akcentuje témata, jako jsou „české národní zájmy“, „české kulturní dědictví“ a odpovídající postoje k privatizaci, restitucím majetku, k NATO, k EU atd. V politickém systému pak blokuje prostor pro silnou konzervativní stranu pravého středu (být postoje voličů tendují ke středu). Na pravé části spektra dominují především „tržně-liberální“ strany. Krom toho v situaci, kdy instituce jsou slabé a sehrávají nevýznamnou roli, se otevírá značný prostor pro vliv politických osobností – ty

soustřeďují politické přívržence a strany více kolem sebe, méně kolem programů. Saxonberg dokládá, že personální antagonismy a spory, které probíhaly mezi pro-tržními „technokraty“ a „intelektuálními disidenty“ Občanského fóra, získaly zvláštní význam pro politickou scénu, když znemožnily formování koalic zejména na pravém křídle politického spektra.

Ve třetí kapitole *The Rise of a Charismatic Leader* a ve čtvrté kapitole *Hegel, War and The Fall of Klaus* věnuje autor pozornost vlivu Václava Klause na českou politiku. V návaznosti na Hegela a Roberta C. Tuckera (1968) ukazuje, jaké vlastnosti tvoří (obecně i v českém případě) charismatického vůdce: je vnímán jako charismatický, neboť odmítá stará pravidla a definuje nová, evokuje silné emoce, prokazuje oddanost určité vizi a má mimořádné rétorické schopnosti. Saxonberg rovněž ukazuje, že charisma je situační – může ovlivnit politický vzestup, ale ve specifické situaci i pád. Charismatický vůdce se prosazuje v situaci, kdy lidé pocítují nejistotu či obavy („identity vacuum“), kdy společnost potřebuje „etickou vizi“, jež by ji integrovala (Hegel). Takové podmínky v ČR převládaly na počátku devadesátých let – a pro Václava Klause bylo možné se v nich politicky prosadit s thatcherovskou vizí „čistého trhu“, jež (jak Saxonberg ukazuje) nebyla příliš v souladu s preferencemi větší části populace. Byla však podle něj úspěšná hlavně díky přesvědčivosti, s níž byla prosazována. K její dominanci v první polovině devadesátých let přispěla i konfrontační rétorika „mobilizace“ vůči odpůrcům tržně-liberálních reforem. Když pozdější nepříznivý ekonomický vývoj či dopad korupčních skandálů vedly k růstu nedůvěry a politické apatie veřejnosti, došlo k posunu politických preferencí ve volbách v roce 1998 a změnil se i profil vlády. Bylo to podle Saxonberga i proto, že nová vize se jeví jako „exkluzionistická“ vize tržní společnosti vítězů a poražených, postrádá pro veřejnost tolik potřebný etický rozměr a neodpovídá preferencím převládajícím v české společnosti.

Sociologové, kteří se u nás zabývali veřejným míněním a vývojem hodnotových a politických preferencí v období transformace, by asi nabídli k diskusi konkurenční hypotézu (a našli by k její podpoře data), a sice, že etický příslib vize „čistého trhu“ mohl spočívat v bezpodmínečném obnovení individuální suverenity – tedy hodnoty, jež byla v České republice občanům po desetiletí odpírána více než v jiných postkomunistických zemích střední Evropy, a byla proto na počátku transformace i naléhavěji požadována.

V dalších kapitolách se ohnisko zájmu autora přesouvá k problematice gender v české sociální politice. I zde autor přináší řadu originálních pohledů. V páté kapitole *Gendering Czech Family Policy* srovnává přístupy k rodinné politice v České republice, Polsku a Maďarsku. Vychází při tom z typologie Jane Lewisové (1997), jež rozlišuje tři modely rodinné politiky: silný, modifikovaný a slabý model muže-živitele, a klade si otázku, nakolik se jednotlivé sociální státy od tohoto modelu muže-živitele vzdalují. Na rozdíl od Lewisové zakládá Saxonberg svou vlastní typologii na kritériu, nakolik jednotlivé typy (režimy) usnadňují ženám zaměstnání a současně nakolik usnadňují mužům podílet se na péči o děti. Kritickými indikacemi toho jsou: dostupnost péče o předškolní děti, dávky v době péče o malé děti a usnadnění rodičovské dovolené mužům. Daná kritéria rozlišují režim „státně-socialistický“, režim „konzervativní“, režim „liberální“ a režim „rovnosti genderu“. Česká republika je zařazena ke konzervativním režimům, neboť po roce 1990 umožňuje rodičům jen v omezené míře přístup k zařízením péče o nejmenší děti do 3 let a fakticky neusnadňuje (jen formálně umožňuje) podílet se na péči o děti mužům, ale preferuje dlouhou rodičovskou dovolenou žen (což navozuje jejich závislost na muži). Maďarsko se v tomto srovnání jeví být státně-socialistickým a Polsko spíše liberálním režimem. Pro autora je významná otázka, proč se Česká republika v době, kdy převládala v politice liberální rétorika a dominovala pravicově liberální stra-

na, přiklonila ke konzervativnímu modelu, jenž obecné politické orientaci neodpovídal. Navíc ani religiozita, jež by konzervativní orientaci mohla vysvětlit, není v zemi výrazná. Saxonberg však ukazuje, že v podstatě všechny politické strany jsou v otázce gender rolí konzervativní a politická mobilizace žen je na nízké úrovni. Vedle faktoru „dědictví minulosti“ jsou zde patrně důležitá ekonomická omezení, jež vedou k redukci nákladů na podporu rodin formou služeb pro nejmenší děti či vysokými univerzálními dávkami. Zaměstnanost žen zůstala ovšem v ČR nadále vysoká: v tom sehrály podle autora roli zejména ekonomické faktory (nízké výdělky motivují k zaměstnanosti žen).

V šesté a sedmé kapitole se Saxonberg věnuje otázce, proč se ženy v dané situaci více politicky neangažují, a jejich participaci na politice vůbec. Právě účast žen v politice pokládá Saxonberg ve shodě s jinými autory za pravý test konsolidace demokracie. Šestá kapitola *Gender and Parliamentary Representation* se zabývá příčinami nízkého zastoupení žen v parlamentu v ČR (dokonce došlo po roce 1989 k poklesu z 30 na 15 %, když ve vyspělých demokraciích jde o podíly 30 až 40 %). Přitom vzdělanostní úroveň žen je relativně vysoká a srovnatelná s muži, stejně jako jejich participace na trhu práce. Zajímavé je, že větší zastoupení mají ženy v ČR v pravicových stranách, což představuje rozdíl proti zemím západní Evropy, kde za „ženské“ lze označit spíše strany levicové. Saxonberg identifikuje jako klíčové faktory „kulturní bariéru“ a „dědictví komunismu“, jež „dvojí břemeno ženy“ (zaměstnání a péči o děti) spojily s tradičním pojetím její role. Protože Češi jsou v pojetí gender rolí stále konzervativní, politické strany odmítají ženy ve větší míře kandidovat a využívají toho, že vcelku složitý a málo transparentní pyramidální systém nominačních procedur dává příležitost k eliminaci žen ve volebním boji. Proti tomu není ani vyvíjen dostatečný tlak ze strany feministických hnutí.

Sedmá kapitola si klade otázku *Are Czech Women More Conservative than Men?*,

jež je relevantní z toho důvodu, že by mohla vysvětlit význam kulturní bariéry v politické angažovanosti žen. Saxonberg oponuje již dříve vyslovené tezi, že ženy v ČR jsou konzervativnější, protože volily v roce 1998 v parlamentních volbách více „doprava“ (Řeháková 1998). Ukazuje, že v řadě výzkumů stranických preferencí se většina žen jevila nerozhodná a ve volbách v roce 1996 ženy volily dokonce o něco více „vlevo“, zatímco ve volbách 1998 se přiklíněly k pravému středu (typicky ke KDU-ČSL a ODA). Současné ženy vykazují „levicovější“ postoje v otázkách sociálních opatření. Autor se domnívá, že ženy preferují ve větší míře než muži sociálně-demokratickou sociální politiku, ale mají-li se rozhodnout ve volbách, preferují spíše strany pravého středu: jejich politici se jim totiž zdají kompetentnější než politici ČSSD a přitom na rozdíl od politiků ODS v nich vzbuzují naději na kvalitnější sociální opatření, zejména v oblasti důchodů a zdravotní politiky.

V osmé kapitole *The Makings of Women's Movement* je diskutována otázka, proč feministické hnutí nezískalo v České republice větší sílu a politický vliv. Autor identifikuje tři příčiny, jež oslabují nebo dokonce diskreditují téma gender v České republice. Prvním je dědictví minulosti: české ženy zažily v době totalitního režimu zaměstnání jako povinnost a nikoliv jako právo a pojem emancipace jim konotuje „nucenou práci“. Naopak „mateřství“, děti a role v rodině ženu od takové vnucené práce či pozice dříve „osvobozovaly“, navíc i proto, že ji zbavovaly povinnosti účastnit se politických aktivit vyžadovaných režimem. Přiklon k tradiční roli ženy tak získal vysokou legitimitu. Další příčinou je mýtus harmonické minulosti období první republiky (harmonie zájmů mužů i žen při formování suverenity národa). A konečně jde o mýtus české výlučnosti, jenž byl podporován částí politické reprezentace a ovlivňoval veřejné mínění zejména v prvním období transformace, kdy se zdálo, že Česká republika nemá důvod zabývat se tématy, jež jsou pro Západ dnes aktuální. Pokud jde